

Sözəgədən sistemin çoxsaylı elementləri qanunvericilik yolu ilə rəqlamentləşdirilmədiyi üçün həmin elementlər hər dəfə mübahisələrə səbəb olur və əmtəə istehsalçıların gələcək fəaliyyətləri üçün dəqiq oriyentirlərə çevrilə bilmirlər. Bu halda mübahisələr təkcə ayrı-ayrı maddələr üzrə maliyyələşdirmənin həcmi ilə deyil, həm də həmin maddələrin özlərinin mövcudluğu ilə bağlıdır. Üstəlik, dəstəkləmə tədbirləri dövlət tənzimləməsinin bəzi formalarından (məsələn, antiinhisar tədbirlərdən) təcrid edilmiş şəkildə tətbiq olunur və onların tətbiqinin əsas səmərəsi çox vaxt kəndə deyil, inhisarlaşdırılmış qonşu sahələrə yetişir (məsələn, mineral

gübrələr üçün dotasiyalar, əmtəə kreditləri və sair). Səmərəsiz olan - dəstəkləmə formalarının özləri deyil, bu tədbirlərin aqrar sahənin inkişafı üçün aydın aqrar strategiya olmadığı şəraitdə, xüsusən bir sıra problemlərin həll edilmədiyi şəraitdə tətbiq edilməsidir.

Aqrar-sənaye kompleksində bazar münasibətlərinə keçid adekvat dövlət tənzimləməsi mexanizmlərinin yaradılmasını tələb edir. Bununla əlaqədar, aşağıdakıları zəruri hesab edirik. Dövlət səmərəli antiinhisar siyasət yeritməlidir, özü də bu siyasət təkcə təbii inhisarlar olan sahələrə deyil, həm də lokal inhisarçıların barəsində tətbiq olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. S.V.Salahov. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı 2004, 503 s. 2. E.C.Савченко. Экономическое регулирование агропромышленного производства. Москва -200, 320 с.

AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAFINDA İNVESTİSİYA PROSESLƏRİNİN STİMULLAŞDIRILMASININ ROLU

E.N.ƏSGƏROV, aspirant
ATU

İstehsal fəaliyyətinin həyata keçirilməsi çoxsaylı faktorlarla - kapital, maddi-texniki resurslar, əmək resurslarının qarşılıqlı inteqrasiyası ilə sıx bağlıdır. İstehsalın inkişaf etdirilməsi mütləq texnologiyaların tətbiqindən, eyni zamanda kapital resurslarına olan tələbatın ödənilməsindən bilavasitə asılıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin praktikası göstərir ki, transformasiya prosesində milli iqtisadiyyatın formalaşması zamanı investisiya yatırılmasına tələbat daha da artır. Bu isə bilavasitə onunla əlaqədardır ki, keçid dövründə yeni qurumlar və infrastruktur obyektləri formalaşması zərurəti yaradan kapital resurslarına olan tələbat da yüksəlir. Kapital resurslarına olan tələbatın ödənilməsi əsas etibarilə iki mənbədən formalaşır. Bunlardan birincisi, xüsusi mənbələr - mənfəət, amortizasiya ayırmaları hesabına kapital resurslarına olan ehtiyacın ödənilməsi, ikincisi isə cəlb edilmiş mənbələr - kredit və kompleks məqsədli investisiya qoyuluşları hesabına reallaşır.

Milli iqtisadiyyatın investisiya cəlb ediliyi, onun sahə və ərazi kəsimlərinin spesifik xüsusiyyətlərindən də bilavasitə asılıdır. Bu baxımdan aqrar sahə investisiya resurslarına daha çox ehtiyacdır. Aqrar sahənin investisiya resurslarına ehtiyacılığı kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların maliyyə imkanlarının geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək iqtidarında olmaması ilə şərtlənir.

Məhz bunun nəticəsində də aqrar sahə bütünlükdə iqtisadi böhranla yanaşı texnoloji böhran da yaşayır. Hal-hazırda aqrar sahədə iqtisadi böhrandan çıxmaq mümkün olsa da texnoloji böhran davam etməkdədir. Bu isə bilavasitə onunla əlaqədardır ki, aqrar əmtəə istehsalçıların yeni texnika və texnologiyalar tətbiq et-

mək üçün maliyyə imkanları məhduddur. Kənd təsərrüfatında əsas etibarilə amortizasiya müddətini keçmiş texnika və maddi-texniki resursların tətbiqi son nəticədə əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsinə, məhsul itkisinin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu isə son nəticədə aqrar ərzaq kompleksində məhsul istehsalının artmasına mənfi təsir göstərir, gəlirlərin həcmi azalmasına səbəb olmaqla daxili və xarici bazarlarda səmərəli rəqabət qabiliyyətini məhdudlaşdırır.

Bu baxımdan investisiyalaşma prosesinin aktivləşdirilməsi nəinki aqrar sahənin, bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə xidmət edir. İnvestisiyalaşma prosesləri ilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı arasında da asılılıq mövcuddur. Belə ki, əslində ölkəyə investisiya qoyuluşlarının həcmi artması bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həllindən də asılıdır. Hər şeydən əvvəl siyasi risklərin aşağı salınması, xüsusi mülkiyyət hüququ rejiminin müəyyənləşdirilməsi, yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsi, kreditə görə faiz dərəcələrinin iqtisadiyyatın real sektorunda gəlirlərin səviyyəsinə uyğunlaşdırılması investisiya cəlb ediliyinin yüksəldilməsinin başlıca şərti hesab edilir. (1)

Adı çəkilən məələnin həlli milli iqtisadiyyatın ən mühüm seqmenti olan kənd təsərrüfatında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı yüksək riskli fəaliyyəti özündə əks etdirir. Kənd təsərrüfatında investisiya qoyuluşları iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə uzunmüddətli ödəmə qabiliyyətinə malikdir. Bu isə kənd təsərrüfatının investisiya cəlb ediliyinin aşağı olmasına gətirib çıxarır. Kənd təsərrüfatının investisiya cəlb ediliyinin aşağı olması təkrar istehsalın "tələb - istehsal - gəlir - yığım" mexanizminin pozulması ilə də sıx əlaqədardır.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq aqrar sahənin inkişafı investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Odur ki, dövlət tərəfindən milli iqtisadiyyatın strateji əhəmiyyətli sahəsi olan aqrar ərzaq kompleksinə investisiya qoyuluşları dəstəklənməlidir.

Məlum olduğu kimi, aqrar-ərzaq kompleksi ölkənin strateji-iqtisadi maraqlarının qorunmasında, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 01 yanvar 2006-cı ilə olan məlumatlarına görə iqtisadiyyata yatırılan 5769,9 mln manat məcmu investisiyaların strukturunda aqrar sahənin xüsusi çəkisi 0,7% təşkil etmiş, başqa sözlə kənd təsərrüfatın istehsalına 40,7 mln man investisiya yatırılmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrin praktikasi göstərir ki, bu və ya digər sahəyə investisiya qoyuluşlarının həcmi ən azı həmin sahənin milli iqtisadiyyatda xüsusi çəkisi qədər olmuşdur. Hazırda kənd təsərrüfatı ÜDM-n strukturunda 9,1%-lik xüsusi çəkiyə malikdir.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahənin investisiya resurslarına olan tələbatının ödənilməməsi ölkənin ərzaq təminatında da problemlər yaradır. Bu isə son nəticədə dazili ərzaq bazarında qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Hazırda ərzaq çatışmamazlığı özünü iki istiqamətdə göstərir: ərzaq məhsullarının miqdarca azalması, kalori və zülal çatışmamazlığı.

İnkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə əmək məhsuldarlığı kənd təsərrüfatında 25-30 dəfə aşağıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının 95%-i əmtəə formasında bazarlarda satılır. Bunların isə 4/5-i ərzaq məhsullarıdır. Ərzaq məhsulları içərisində heyvandarlıq məhsulları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. ABŞ-da 52%, İngiltərədə 67%, Fransada 52%, Hollandiyada 67%, İrlandiyada 85%, Almaniyada isə 60% təşkil edir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə kapital tətbiq etmək, yeni texnologiyaya sahib olmaq uğrunda rəqabət gedir. Həmin ölkələrdə elmi-texniki araşdırmalara çəkilən xərclər mütəmadi olaraq artırılır. ABŞ, Fransa, İtaliyada əsas tədqiqatların 4/5 hissəsi, ingiltərədə isə 70%-dən çoxu dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir.

Müasir elmi-texniki tərəqqi dünya ölkələrinin iqtisadiyyatında dərin struktur irəliləmələrinə, ayrı-ayrı sahələrin artım sürətinin və xüsusi çəkisinin dərinləşməsinə səbəb olur.

Elmi-texniki tərəqqi yeni istehsal sahələrinin və növlərinin meydana gəlməsi və inkişaf etməsinə səbəb olur. (2)

Elmi-texniki tərəqqi və rəqabət yığılan kapitalın çoxalmasına səbəb olur. İri milli hüdudu olan istehsal onun maddi əsasını, maliyyə kapitalı isə onun əsas qüvvəsini təşkil edir. Dünya təsərrüfatı ən iri dövlətlərin maliyyə kapitallarının hökmüranlığının doğurduğu və onun mənafeyinə cavab verən münasibətlər sistemidir. Hazırda ölkənin bütün təbii-iqtisadi regionlarının iqtisadi inkişafında qeyri-bərabərlik mövcudur ki, bunun

da başlıca səbəblərindən biri bila vasitə təbii sərvətlərin ərazi üzrə qeyri-bərabər bölgüsü ilə bağlı olub sahibkarların yüksək mənfəət dalınca qaçmalarına səbəb olur. Qarşıda duran mühüm problemlərdən biri ölkədə hər bir təbii-iqtisadi regionun torpaq-iqlim şəraitini və digər istehsal potensiallarını dəqiq müəyyənləşdirilərək istehsalın strukturunda əsas dəyişikliklərin aparılması regionlar arasında səmərəli fəaliyyət inteqrasiya əlaqələrinin yaradılması, yeni bazar münasibətləri əsasında səmərəli iqtisadi mexanizmlərinin yaradılması və stimullaşdırma mexanizmlərinin tətbiq edilməsidir.

Bazar iqtisadiyyatı inkişafının hazır ki, mərhələsində ölkəmiz az da olsa xammal ixrac edən ölkələr sırasına daxildir. Hazırda ölkədə idxal olunan vəsaitlərin əksər hissəsi təbii ehtiyatların bir və ya bir neçə növün ixrac olunması hesabına əldə olunur. Belə bir vəziyyət sənayecə inkişaf etmiş ölkələr üçün maşın və avadanlıqların, ehtiyat hissələrinin satışı üçün əlverişli bazar həçab olunur.

Ona görə hazırda respublikada mövcud olan natural təsərrüfat tipli iqtisadiyyat çərçivəsində əhalinin əksər hissəsi kənd təsərrüfatı istehsalı ilə 1510 min nəfər məşğul olur. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikada bazar iqtisadiyyatının hazırkı, inkişaf mərhələsində istehsal edilən məhsulların sox hissəsi respublika daxilində istehlak olunur və qalanlarını isə sadə əmtəələrə və xidmətlərə birbaşa dəyişdirilir dəyişdirilir. Ölkədə aqrar sahənin inkişaf etdirilərək istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə yeni səmərəlilik və qiymətləndirmə meyarları sistemində üstünlük verilməlidir.

Müasir dünyaya iqtisadiyyatı təsərrüfat əlaqələrinə kapital-maliyyə resurslarının hərəkəti aparıcı rol oynayır. 90-cı illərin ortalarında dünya iqtisadiyyatında transmilli korporasiyaların istehsalın intensiv inkişafına nail olmaq üçün birbaşa xarici investisiyaların daha səmərəli olduğu subut etmiş və daxili investisiyalara və daxili investisiyalara nisbətən 4- dəfə səmərəli artmasına səbəb olmuşdur. Məsələn ABŞ-da xarici investisiyaların cəbir norması 20,2% təşkil etdiyi halda daxili investisiyalardan gəlir norması cəmi 8,5 faiz olmuşdur. Ona görə ölkədə aqrar bölmənin inkişaf etdirilərək səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsi iqtisadi cəhətdən daha məqsəddə uyğun olardır.

Dünya ölkələrinin iş təcrübələri göstərir ki, xarici investisiyaları stimullaşdırmaq üçün 50-dən çox vasitədən istifadə etmək olar. Aqrar sahədə elmi-texniki tərəqqinin kompleks şəkildə həyata keçirilməsi, müasir elmi-texnikanın texnologiyalı nəliyyətlərinin səmərəli surətdə istifadə edilməsi istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, əmək məhsuldarlığının artırılması və milli gəlirin həssminin artırılmasına zəmin yaradır. Aqrar bölmədə milli texniki tərəqqinin inkişafı, dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübələrinin tətbiqi, istehsalın təşkili üsullarının təkmilləşdirilməsi və s. əmək tutumunu daima aşağı salınmasına müsbət təsir göstərir.

Bu isə ölkə iqtisadiyyatının aqrar bölməsində məhsuldar qüvvələrin inkişaf etdirilməsi beynəlxalq əlaqələrin formalaşdırılmasına texnika və texnologiyaların prinsipcə yeni növlərin yaradılmasında mühüm rol oynayır.

Aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarını stimullaşdırmaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

-aqrar sahədə kiçik və orta biznesin inkişafının dəstəklənməsi;

-kənd təsərrüfatının spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiqinin stimullaşdırılması;

-aqrar sahədə "istehsal-saxlama-emal-bölgü" mexanizminin formalaşmasının təşkilati-iqtisadi baxımdan dəstəklənməsi;

-texniki proseslərə investisiya proqramlarını reallaşdırmaq məqsədilə zəruri təşkilati strukturların yaradılması;

-kredit-maliyyə qurumlarının fəaliyyətinin aqrar sahənin maraqlarına uyğunlaşdırılması;

-torpaqların meliorasiya və irriqasiyasının həyata keçirilməsi üçün məqsədli proqramların həyata keçirilməsi;

-aqrar istehsalın səmərəli və çevik sığortalıması sisteminin yaradılması.

ƏDƏBİYYAT

1. Verdiyev Ə.Ç., Qarayev İ.Ş. Bazar münasibətləri şəraitində qiymətin formalaşmasının elmi əsasları. - Bakı, 1994-cü il. 48 s. 2. Уткин Э.А. Цены, ценообразование, ценовая политика. Москва 1997 г. 222с

ƏRZAQ BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN AQRAR SAHƏNİN MALİYYƏ VƏZİYYƏTİNİN YAXŞILAŞDIRILMASINDA ROLU

İ.İ. NAMAZOVA, dissertant
Az.ETKTİ və Tİ

Aqrar sahənin özünəməxsus xüsusiyyətləri bütün dövrlərdə onun az gəlirliyini şərtləndirmişdir. Məhz bu baxımdan da iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı məhsul istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin rentabellik səviyyəsi aşağı olur. Əvvəlki təsərrüfatçılıq sistemində aqrar sahənin maliyyə vəziyyəti dövlət büdcəsindən verilən dotasiyalar vasitəsi ilə dəstəklənirdi. Hazırda isə iqtisadiyyatın radikal şəkildə liberallaşdırılması, eləcə də dövlət büdcəsinin imkanlarının məhdudluğu bu fəaliyyətə həyata keçirməyə imkan vermir.

Bütün dövrlərdə kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfat subyektləri ilə emal müəssisələrinin fəaliyyətinin rentabellik səviyyəsi arasında kəskin fərqlər mövcud olmuşdur. Əslində bu fərqin yaranması emal müəssisələrinin istehsalçılar üzərində iqtisadi hegemonluqlarını reallaşdırmaqdan qaynaqlanmışdır. Bu fərq həm də kənd təsərrüfatında məhsulların tez xarab olmasından və bu səbəbdən də emal müəssisələrinin məhsulu aşağı qiymətə almasından yaranmışdır. Məhz bütün bunlar aqrar sahənin iqtisadiyyatın digər sahələrilə müqayisədə geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək üçün zəruri kapital resurslarından məhrum olmasına gətirib çıxarmışdır. (1)

Aqrar sahənin maliyyə resurslarının məhdudluğu bir çox faktorlarla yanaşı ərzaq bazarındakı vəziyyətdən də asılıdır. Aqrar əmtəə istehsalçıların gəlirləri əslində ərzaq bazarında öz məhsullarını reallaşdırmaqdan formalaşır. Ərzaq bazarının kütləvi şəkildə inhisarlaşması, eləcə də istehsalçının nəqliyyat və iqtisadi imkanlarının onun birbaşa bazara çıxışına imkan verməməsi

bu sahədə də destruktiv tendensiyalar doğurur. Nəticədə ərzaq bazarında mövcud qiymət artımından belə istehsalçı lazımı səmərəni əldə edə bilmir. Bu vəziyyət nəinki istehsalçının, həm də istehlakçının maraqlarına uyğun gəlmir, hər iki tərəfin sürətlə yoxsullaşmasına gətirib çıxarır. Mövcud situasiyanın aradan qaldırılması aqrar əmtəə istehsalçıların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ərzaq bazarında destruktiv tendensiyaların aradan qaldırılmasını, yerli istehsalçıların və istehlakçıların maraqlarının qorunmasını tələb edir. Bu isə dövlət tərəfindən ərzaq bazarında zəruri tənzimləyici tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Dövlət tərəfindən ərzaq bazarının tənzimlənməsinə yönəlik fəaliyyəti aqrar əmtəə istehsalçıların maliyyə fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasında son dərəcə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ərzaq bazarının tənzimlənməsi zərurəti eyni zamanda onun digər bazar növlərindən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olması ilə də şərtlənir. Ərzaq bazarının tənzimlənməsində dövlətin məqsədi həm də istehsalçıları bazar konyunkturunda baş verən dalğalanmaların təsirindən çevik və effektiv şəkildə qorumağa nail olmaqdan ibarətdir. Ərzaq bazarını tənzimləməklə dövlət eyni zamanda bazarı idxal kanallarının dempinq fəaliyyətindən də qoruyur.

Ərzaq bazarının tənzimlənməsində dövlətin iştirakı bazarın əmtəə təklifinin əsas etibarlılığı ilə aqrar sahədən qaynaqlanması ilə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçid dövrü iqtisadiyyatında istehlakçının istəyinə uyğun gəlirli fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün aqrar bölmənin imkanları məhdudur. Bu məhdudiyyətin səbəbləri müxtəlifdir və konkret